

ДО ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ АНАЛІТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ ДІЄСЛІВНОГО ТИПУ

Як відомо, в англійській та багатьох інших мовах налічується чимало стійких дієслівно-іменних сполук (далі – СДІС), що є своєрідними аналітичними формами, еквівалентними за своїми функціями дієслову. Виявляючи здатність мови до розчленованої номінації, ці лексико-граматичні аналітичні одиниці вторинної номінації складаються з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням та іменникового компонента, що несе основне смислове навантаження, і функціонують як еквіваленти реальних чи потенційних дієслів. Порівняйте: *to make a choice – to choose, to make a visit – to visit, to impose a veto – to veto, to make an arrest – to arrest, to carry negotiations – to negotiate, to make a concession – *, to make an effort – *, to make a mistake – ** тощо.

Відповідаючи розвиткові аналітизму індоєвропейських мов, складні номінації дієслівного типу утворюються внаслідок розходження між потребами мови у вираженні процесуальної семантики у сфері непростежуваних (абстрактних) реалій та її обмеженими словотвірними потенціями.

Співвіднесеність сполуки на денотативному рівні з єдиною поняттєвою одиницею досягається завдяки органічному поєднанню обох компонентів, що супроводжується перерозподілом функціонально-смислового навантаження між ними – дієслово у складі СДІС десемантизується і, зберігаючи загальнокатегорійне значення, виконує функції граматичного центру, а іменник формує семантичне ядро сполуки.

Десемантизація дієслівного компонента сполуки передбачає часткову втрату ним власного реально-речового змісту, його “смислове вивітрювання” (в термінології У. Вайнрайха [2]), внаслідок чого той стає інформативно недостатнім й нездатним самотійно виконувати номінативну функцію. Дієслово, таким чином, реалізує зв’язане значення, що “характеризується низкою специфічних ознак, а саме – неавтономністю знакової функції, пов’язаною з синсемантичністю цього значення, та непрямую похідністю значення, що виявляє себе у відтворенні цього значення з певним опорним найменуванням” [4, 68].

Роль семантично опорного компонента СДІС, який несе основне смислове навантаження і є необхідним для реалізації зв’язаного значення дієслівного конституента, відіграють іменники зі значенням “опредметненої” дії, стану, процесу та якості. Забезпечуючи співвіднесеність утворених неоднослівних номінацій з позамовною реальністю, вони складають їх змістове ядро, а дієслівні компоненти (“вербалізатори” за У. Вайнрайхом чи “предикатори” в термінології Н.Д. Арутюнової [1]) як носії категорійного

значення дієслівності уможлиблюють позначення процесів у сфері абстрактних реалій.

Цільність номінації та синтаксична нечленованість досліджуваних сполук дають змогу розглядати їх як аналітичні дієслова та провести певні паралелі між способами словотворення і фразотворення. Про їх ізоморфізм можна казати при трактуванні дієслівного компонента як словотвірного показника, форманта, а предикатного іменника – як твірної основи. При цьому слушним буде застереження про безпідставність трактування “спеціалізованого дієслова” як тільки формотворчого афікса (граматичного морфокомпонента), оскільки воно зберігає редуковані залишки первинного номінативного значення й окрім вираження граматичного значення СДІС модифікує лексичне значення семантично опорного найменування.

Підтвердженням неповної втрати речової семантики дієсловом слугує вибіркова сполучуваність компонентів досліджуваних неоднослівних номінацій, що має складну природу й зумовлена низкою взаємопов’язаних чинників:

1. Наявність у значенні складових СДІС корелюючих семантичних елементів. Передумовою “зчеплення” дієслівної та іменникової лексем при творенні складного найменування є наявність у них корелюючих сем. З огляду на те, що абстрактний іменник входить до складу сполуки у своєму номінативному значенні, не зазнаючи жодних перетворень, комбінаторика її конститuentів безпосередньо залежить від характеру змін, що відбуваються у семантиці дієслівного компонента.

В основі семантичних ознак дієслова, які визначають можливість його поєднання з предикатним іменником у складі сполуки, лежать механізми збереження певних елементів первинного номінативного значення та його здатність до актуалізації потенційних сем.

У чистому вигляді процес абстрагування семантики дієслова спрямований на нейтралізацію переважної більшості його диференційних сем (“матеріальний контекст”, “рух”, “каузація” тощо) та збереження категорійної семи “дія”, завдяки якій досягається передача процесуальності у сфері непростежуваних реалій. Проте у мові абсолютного вивітрення речового змісту дієслівної лексеми як конститuenta СДІС не спостережено, а її поєднання з певним іменником забезпечується не лише спільністю категорійної семи, як-от у випадку з дієсловом *to give*. Попри втрату ним диференційних сем “переміщення” та “матеріальний контекст” його поєднання з іменниками *permission, consent, advice, signal, explanation* у складі відповідних сполук визначається збереженням його диференційної семи “інтерсуб’єктна взаємодія”. Наявність у семантичній структурі дієслова *introduce* диференційної семи “каузація” уможлиблює його сполучуваність з іменниками на позначення різного роду змін при творенні сполук *to introduce changes, to introduce amendments (into), to introduce restrictions on smth., to introduce an improvement* тощо.

Більш складну природу має процес поєднання конститuentів СДІС у випадках актуалізації у дієслівній лексемі потенційних сем під впливом семантично опорного іменникового компонента. Абстрактний іменник власним значенням ніби передбачає логічне виділення у семантичній структурі дієслова певних імпліцитних сем, які б уможливили їх семантичне узгодження. Так, наприклад, безперешкодне поєднання дієслова *cause* з іменниками *disaster, loss, alarm, argument, complications, concern, consternation, damage, destruction, difficulties* у складі відповідних сполук забезпечується спільністю їх семантичних елементів – передбачувана дієслівним компонентом “каузація негативних змін” (актуалізується потенційна сема “негативні зміни”) корелює з семою “негативні зміни” в іменника. Нездатність цього дієслова утворювати СДІС з іменниками з позитивно-оцінним значенням *fame, luck, joy, happiness* пояснюється різномірністю й органічною несумісністю їх семантики, відсутністю інтегральної семи, без якої їх сполучуваність є неможливою.

2. Ступінь десемантизації дієслівного компонента СДІС. У сфері аналітичного фразотворення прослідковується залежність продуктивності дієслівної лексеми від міри абстрагування її семантики. Так, дієслова *to have, to give, to take*, максимально передаючи абстраговану ідею дієслівності, здатні поєднуватися з чималою кількістю абстрактних іменників дієслівного характеру й утворювати неоднослівні номінації відповідної семантики: *to have a walk, to have a smoke, to have a try, to have a word, to have mercy; to give a kiss, to give a blow, to give a kick, to give a look, to give a push, to give an answer, to give an order, to give a curse; to take a leap, to take a step, to take a look, to take a tan* тощо. – Широка сполучуваність зазначених дієслів засвідчує високий ступінь модельованості стійких дієслівно-іменних сполук. Складні найменування характеризуються наявністю типової моделі, відтворюваність якої має серійний характер.

Існування зв'язку з конкретним значенням накладає відбиток на комбінаторні потенції дієслова у складі сполуки. Так, різною є здатність утворювати неоднослівні номінації у дієслів *to carry on/out* та *to make*. Незважаючи на зумовлену абстрагованістю семантики близькість зазначених лексем, збереження дієсловом *to carry* у своєму значенні уявлення про тривалу дію визначає його здатність поєднуватися переважно з іменниками на позначення тривалих та постійних акцій, як-от: *to carry on negotiations, to carry on propaganda, to carry on a lawsuit, to carry on a dialogue, to carry out an investigation* тощо. Дієслово *to make*, внутрішньо спрямоване на граничність певної дії чи представлення її як суми певних одиничних актів, зазвичай сполучається з іменниками, денотати яких характеризуються непостійністю та повторюваністю: *to make a mistake, to make an effort, to make a choice, to make an assault, to make a discovery, to make a decision* тощо.

3. Асоціативність зв'язку між компонентами СДІС. На комбінаторику конститuentів СДІС впливає наявність між ними певних асоціативних зв'язків. Так, дієслово *burn*, зберігаючи тісний мотивований

зв'язок із номінативним значенням, сполучається з абстрактними іменниками *desire, jealousy, indignation, shame, anger* та ін., оскільки позначувані ними почуття асоціюються у свідомості людей з всеохопністю та спопеляючою природою вогню, як-от: *After the spoil and pillage, as in fire, He burnt with a strong feminine desire* (F. Rabelais), *Hugh watched him caracoling down the street, and burnt with indignation* (Ch. Dickens). – Збереження асоціативних ознак виражається у відчутті яскравої метафоричності подібних дієслів у складі СДІС, наявності живої внутрішньої форми й збереженні експресії.

4. **Вплив узусу.** Відчутний вплив на комбінаторику компонентів СДІС справляє мовна традиція. Узуальна закріпленість компонентного складу спостерігається у неоднослівних найменуваннях з обмеженою чи одиничною сполучуваністю дієслівних складових, тобто у сполук із високим ступенем фразеологізації, як-от: *to exert every effort, to play a trick on smb.* тощо. На думку Ф. де Сосюра, узуальний характер цих виразів впливає з особливостей їх значення або синтаксису. Такі звороти не можна імпровізувати, вони надаються традицією вже готовими [3, 158].

Отже, в основі механізму формування загального значення СДІС як цілісних номінативних одиниць лежать особливі відношення взаємопороджуваності та взаємопередбачуваності їх компонентів. Так, очевидній “ініціативності” дієслова, яке внаслідок абстрагування є інформативно недостатнім і для реалізації зв'язаного значення й виконання номінативної функції потребує обов'язкового оточення, для чого воно притягує абстрактний іменник, протиставляється здатність іменникового компонента власною предикатною семантикою визначати можливість свого одієслівнення й використання при собі дієслова-вербалізатора з одночасним передбаченням семантичних компонентів вихідного значення, які воно може зберегти. Взаємодоповненість семантики конститuentів СДІС – дієслово як носій і виразник насамперед граматичних (формальних) категорій формує граматичне значення сполуки, а іменниковий компонент наповнює загальнокатегорійне значення дієслова конкретним лексичним змістом – є запорукою успішного переведення абстрактних понять у сферу процесуальності та функціонування новостворених складних найменувань поряд з існуючими дієсловами.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 898 с.
2. Вейнрейх У. О семантической структуре языка // Новое в лингвистике. – Вып. 5: Языковые универсалии. – М.: Прогресс, 1970. – С. 163-249.
3. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
4. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269 с.